

Острог у ретроспективі його 900-річчя і початку третього тисячоліття

В статті, написаній з нагоди 900-річчя святкування ювілею м. Острога, в стислій формі викладені найбільш вагомі пам'ятки духовного і культурного життя цього центру, названі прізвища діячів і перспективи актуальних історіографічних і документальних видань.

1100 рік - перша датована літописна згадка (із Іпатієвського літопису) про старовинний Острог, хоч, напевне, треба мати на увазі, що давнє слов'янське населення проживало на острозькій землі задовго до цього часу, ще з давньокам'яного віку. Тому дане святкування в 2000 році до певної міри умовне, бо більш ранніх документальних свідчень не маємо. Символічним є те, що через багато століть після складення давньоруського літопису, Острог знову стає центром літописання, свідченням чого є опублікований лише у XX столітті, вперше в 1951 р., відомим російським медієвістом і археографом Михайлом Тихомировим славетний Острозький літописець XVII ст.[1].

Острог займає особливе, непересічне місце в історії не тільки України, але й Східної Європи. Цьому сприяли два великих комплекси факторів? об'єктивні і суб'єктивні. До числа перших (тобто об'єктивних, незалежних від бажання людей) належать природно-географічні, екологічні, геополітичні умови і обставини, в яких відбувались історичні події на цій землі. Найвагомішими суб'єктивними факторами була роль князів Острозьких у формуванні Острозького князівства у XIV-XVI ст. Не менш важливим для економічного, культурного і політичного розвитку Острога і Острожчини був демографічний фактор і підтримка місцевого населення, насамперед, українського, а також литовців, поляків, росіян, євреїв [2]. Дійсно, Середньовічна доба і початок Нового часу (з XII і майже до 40-х рр. XVII ст.) були вершиною розвитку Острога. Князі Острозькі займали видатні політичні і військові посади у Великому князівстві Литовському і Речі Посполитій. Зокрема, Контстантин Іванович Острозький був великим гетьманом литовським і організатором перемог над татарами, походів

на Московщину. Його син Василь-Костянтин Костянтинович був маршалком Волинської землі, київським воєводою. Завдяки його ініціативі у 1585 р. на зразок інших видатних міст Речі Посполитої Острог отримав статус магдебургії, тобто міського самоврядування з міською ратушею, виборною адміністрацією із острозьких міщан. У ратуші до початку XIX ст. велись острозькі актові книги[3].

Свідченням острозьких фортифікаційних споруд є збережені до сьогодення цього дня 3 острозькі вежі (башти): Нова, Луцька, Татарська і знаменитий Будинок Мурований, де з початку XX ст. розміщується Острозький краєзнавчий музей. Замкова гора в Острозі з двома оборонними спорудами і Богоявленським собором у центрі, який було відбудовано у кінці 80-х - на поч. 90-х рр. XIX ст., є, так би мовити, візитною карткою або символом не тільки Острога, але й всієї Великої Волині.

Велику славу Острогу принесли перший вищий навчальний заклад не тільки в Україні, але й взагалі у Східній Європі - слов'яно-греко-латинська академія (друга пол. XVI - перша пол. XVII ст.) [4], яка була як навчальним закладом, так і науковим осередком. За ініціативою князя Василя-Контстянтина Контстянтиновича Острозького і його племінниці Гальшки було докладено багато зусиль і засобів для згуртування тодішньої наукової еліти з України, Греції і Польщі, зокрема, таких її представників, як Герасим Смотрицький, Кирило Лукаріс, Дем'ян Наливайко, Василь Малюшицький, Ян Лятош (Лятос), Андрій Римша, Іван Федорович (Федоров). Заснована в Острозі в 70-х рр. XVI ст. Острозька друкарня прославила на весь світ такі її видання, як славетна Острозька Біблія 1580-1581 рр. і порівняно недавно виявлені шкільні навчальні підручники - Острозька Азбука чи Буквар 1578р. та його нове видання 1598 р. під назвою "Граматика". На жаль, обидва ці раритети зберігаються поза межами України: перша - "Буквар"- у місті Гота (Німеччина), а другий, тобто "Граматика слов'янська", вже післяфедорівський друк у Англії (Оксфорд) і Болгарії (Софія)[5].

Характерною особливістю духовного життя Острога у XVI на поч. XVII ст. була діяльність друкарів, книжників, філософів, полемістів. Тому не випадково цей період в історії Острога заслужено надав йому назву Волинських Афін (або Атен).

У періодизації історії Острога, крім доби XIII - перш. пол. XVII ст. - доби його розквіту, наступні часи пов'язані з певним занепадом міста. У

середині і другій половині XVII ст. і до кінця XVIII ст. князі Острозькі фізично вогасли. Місто перетворилося у XIX ст. і до кінця XX ст. продовжувало залишатися заштатним провінційним містечком у складі царської Росії, Польської держави, під пануванням тоталітарних режимів німецького окупаційного і комуністичного. То був час русифікації і полонізації корінного населення, а в повоєнний (після 1945р.) період - запровадження насильницького матеріалістичного та атеїстичного світогляду. В Острозі у XIX - XX ст. існували лише окремі вогнища освіти і культури: жіночий середній навчальний заклад ім. Дмитра Блудова [6], духовна семінарія, дворянське училище, острозька чоловіча прогімназія і гімназія. Під польською владою в 20-30-х рр. тут діяла спільна для молодих людей обох статей гімназія, учительська семінарія або ліцей з обов'язковим викладанням лише польською мовою. Фактично українці і росіяни в міжвоєнне десятиріччя були позбавлені навчання рідною мовою.

Найбільше матеріальних збитків та небаченого раніше за всю історію суцільного геноциду єврейського населення завдало Острогу вторгнення гітлерівських окупантів. Більшість навчальних і адміністративних споруд, а також єврейські культові споруди, як і центральна частина міста, були знищені.

У період панування в Острозі тоталітарного комуністичного режиму освіта і культура тут не тільки були занедбаними, але й авторитарним шляхом її потенціал зводився нанівець. Виявом цього було переселення з Острога у Дубно острозького педучилища, насильницька антихристиянська пропаганда, закриття храмів – не тільки православного, але й католицьких. Свідченням бездумності і вандалізму були знищення старовинних католицького і єврейського кладовищ, що завдало непоправної шкоди для збереження історичних пам'яток Острожчини.

Фактично до поч. 90-х рр. XX ст. Острог все більше і більше перетворювався на посереднє з відсутністю культурного потенціалу містечко. Так тривало аж до часів проголошення і утвердження незалежної і суверенної Української держави. Суттєве і важливе місце у відродженні Острога як центра науки і культури належить ентузіастам, краєзнавцям, вченим, освітянам, митцям, які значно спричинились до вивчення поширення знань про Острог. Історія Острога вже чотириста років привертає увагу дослідників різних національностей – українців, поляків, росіян, німців, євреїв.

До цієї, справді величезної, когорти острозьких дослідників належать

Лукаш Гурницький, Ігнатій Стебельський, Юзеф Вольф, Станіслав Кардашевич [7], Яким Перлштейн [8], Менахем Бібер [9], Михайло Дітеріхс [10], росіянин Помпей Батюшков, українці- Михайло Максимович [11], Ізидор Шараневич, Микола Теодорович, Костянтин Харлампович [12], Михайло Тучемський [13], Іосиф Новицький [14], Петро Шумовський [15], Григорій Равчук [16] Олекса Фрідріх, Петро Андрухов [17], Орест Мацюк [18].

Із наших сучасників назвемо Ярослава Ісаєвича, Ігоря Мицька, Миколу Манька, Антона Новосілецького, Ярославу Бондарчук, Віктора і Аллу Атаманенко, Рафаеля Шпізеля, Анатолія Хведася, поетів – Валентина Монаснкова і Олександра Ундіра. Слід назвати імена митців, які багато зробили для популяризації і з глибокою любов'ю ставились до краси нашого краю, його історичних пам'яток – це плеяда митців з сім'ї Жолтовських [19], Ольга Яновська [20], Лідія Спаська [21], Олег Заречнюк [22].

Для відродження острозької історіографії велика роль, можливо ще й не оцінена до кінця належить острозькому історико-краєзнавчому товариству “Спадщина” і особливо його першому голові Петру Зотовичу Андрухову, що започаткував в досить несприятливих умовах для українознавства в кінці 80-х рр. підготовку, а з 1990 р. і проведення щорічних науково-краєзнавчих конференцій “Острог на порозі 900-річчя”. Ці конференції відбувались при безпосередній участі і дійовій допомозі тодішнього мера Острога. а тепер проректора Національного університету “Острозька Академія” Миколи Грищука. Автор цієї статті мав честь бути обраним науковим головою цих конференцій від їх початку і до кінця 90-х рр.

Саме завдяки проведенню цих постійних наукових форумів, до яких були залучені історики, архівісти, музеологи, краєзнавці, археологи і навіть спеціалісти природничих наук з Києва, Рівного, Луцька, Кременця, Дубно, Житомира, Дніпропетровська, Полтави, Хмельницького, і відбувався Ренесанс Острогівани як наукової галузі місцевого краєзнавства, зростав імідж Острога в Україні як центру культури і науки, що відіграло істотну роль у відродженні в Острозі вищого навчального закладу нового типу як продовження славнозвісної в давні часи Острозької академії. Не випадково відомий український історик, член-кореспондент НАН України, директор Інституту археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Павло Сохань, даючи згоду на утворення в Острозі осередку цього

Інституту, відзначав значення Острога як Волинського П'ємонту.

Справді епохальними стали укази двох перших президентів України Леоніда Кравчука і Леоніда Кучми в 1994 і в 2000 рр. про відродження в Острозі освітнього і наукового закладу України, який тепер має назву Національний університет "Острозька академія". Ці історичні рішення знайшли свою реалізацію не тільки у створенні Українського Гарварду, який ще потребує значної уваги, розвитку і консолідації студентських і викладацьких колективів. Сьогодні ми вже можемо звітувати перед нашою державою про видання щорічних наукових записок, енциклопедичного видання "Острозька академія XVI ? XVII ст.", книги "Острозькі просвітники XVI - XX ст.", "Етюдів з історії Острога" та циклу наукових і методичних праць, написаних науковцями нашого навчального закладу. Добрими словами треба підкреслити особисту організаційну роль головного редактора цих видань, ректора Університету "Острозька Академія" професора Ігоря Пасічника, який доклав багато зусиль та енергії для втілення цих задумів у життя.

Мабуть, одним із найбільш вагомих внесків Національного університету «Острозька академія» до вивчення і популяризації багатовікової історії Острога вже після 2000 р. у найближчі п'ять років має стати підготовка і видання двох колективних праць "Історія Острога з найдавніших часів і до сьогодення" з науковим апаратом і літературою (20 др. арк.) та збірка документів і матеріалів "Острог на протязі дев'яти століть" (20 др.арк.).

Завершуючи огляд історії Острога з ретроспективи дев'ятьох століть напередодні третього тисячоліття, можна передбачити значні кількісні і якісні зміни цього старовинного українського міста, його інфраструктури, посилення його ролі в розвитку культури і освіти в Україні, значення для формування нової молодії і перспективної еліти для нашої Батьківщини.

Джерела та література:

1. Тихомиров М.Н. Малоизвестные летописные памятники. 4. Острожский летописец // Исторический архив. - 1951. - Вып.7. - С.236-253; В Україні вперше Острозький літописець був надрукований в Києві. О.А. Бевзо (1901-1981) Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. - 2-е вид. - К.: Наукова думка, 1971. - С.125-140(текст Острозького літописця). Докладніше див.: Ковальський М.П. Проблєми історії Острога в історіографії XVII - початку XX ст. // Наукові записки (Острозька Академія). - Острог, 1997. - Т.І. - С.11-23.

2. Ковальський М.П. Роль і значення Острога в історії України XVI - перш.

пол. XVII ст. // Острозька Академія XVI - XVIIст. Енциклопедичне видання. - Острог, 1997. - С.144-145.

3. Ковальський М.П. Традиції міського самоврядування. Магдебурська грамота Острогу 1585 року на міське самоврядування // Етюди з історії Острога: Нариси. - Острог, 1998. - С.25-28; Ковальський М.П. Магдебурська грамота (привілей на самоуправління) місту Острогу 1585р. // Острозька академія XVI - XVII ст. - С.86-87; перша публікація: Ковальський Н.П. Источники по социально-экономической истории Украины XVI - первой половины XVII века: Структура источниковой базы. - Днепрпетровск, 1982. - Приложение. - С.69-71; Острозька давнина. Дослідження і матеріали. - Львів, 1995. - (Вип.1). - С.112-113.

4. Острозька Академія XVI - XVIIст. Енциклопедичне видання. - Острог, 1997.

5. Ковальський М.П. Етюди з історії Острога. Нариси. - Острог, 1998. - С.82-89, 100-106.

6. Бондарчук Я. Антоніна Блудова (1812-1891) // Острозькі просвітники XVI - XX ст. - Острог, 2000. - С.327-336. Чекановська [Чикановська] Л.Блудова Антоніна // Острозька Академія XVI - XVII ст... - С.23-24.

7. Ковальський М.П. Проблеми історії Острога... - С.17-21.

8. Ковальський М.П. Яким Перлштейн - дослідник історії Острога XVI - початку XVII ст. // Етюди з історії Острога... - С.131-143.

9. Шпізель Р. Менахем Мендль Бібер (1848-1923) Острозькі просвітники XVI - XXст... - С.184-186.

10. Тесленко І. М.К.Дітеріхс (1875-1937) - автор нарисів з історії Острозького князівства // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М.П.Ковальського. - Острог; Нью-Йорк, 1999. - С.519-524.

11. Атаманенко А. Максимович Михайло (1804-1873) // Острозька Академія XVI - XVII ст... - С.87-89.

12. Яремчук В. Харлампович Костянтин (1870-1932) // Острозька Академія XVI - XVII ст... - С.172-173.

13. Манько М. Михайло Тучемський (1872-1945) // Острозькі просвітники XVI - XX ст... - С.187-192.

14. Бондарчук Я. Йосиф Новицький (1878-1964) // Острозькі просвітники XVI - XX ст... - С.193-202.

15. Войтович С., Бондарчук Я. Петро Шумовський (1902-1966) // Острозькі просвітники XVI - XX ст... - С.-203-208.

16. Близняк М. Григорій Равчук (1895-1986) // Острозькі просвітники XVI - XX ст... - С.209-221.

17. Кушнір М. Петро Андрухов (1924-1996) // Острозькі просвітники XVI - XX ст... - С.222-227.

18. Ковальський М. Світлої пам'яті Ореста Мащока (1932-1999) // Український історик. - 1999. - Ч.2-4(141-143). - С.270-273.

19. Бондарчук Я. Сім'я Жолтовських // Острозькі просвітники XVI - XX ст... -

C.285-290.

20. Бондарчук Я. Ольга Яновська (1900-1997) // Острозькі просвітники XVI - XX ст...- С.291-296.

21. Бондарчук Я. Лідія Спаська [1910-2000] // Острозькі просвітники XVI - XX ст...- С.296-301.

22. Ковальський М. Олег Заречнюк // Острозькі просвітники XVI - XX ст...- С.316-326.

Mykola Kovalsky

Ostroh in the retrospective of its 900th anniversary and the beginning of the third millenium

The article dedicated to the 900-th anniversary of Ostroh briefly describes the most important testimonies of its spiritual and educational life and mentions the names of the most outstanding people. Also it analyses the prospectives for publishing documents and historiographical works.